

گفتگو با استاد منصور تامسن درباره:

قصه نقش قالی

منوچهر حمزه‌لو

طرح‌های زیبا و متنوع، نقش‌های جذاب و لطیف و فضای موزون و چشم‌نواز نخ و گره در آراستگی حجم قالی، هر بیننده صاحب ذوقی را به شوق و تحسین می‌نشانند.

فرش ایران قصه کهنه تاریخ و شعر بلند ذوق و احساس است که از سرینجه هنر آفرین زنان روستایی و دختران عشایری جاری و جاودانه شده است.

در تار و پود قالی ایران ذهن، هنر، خلاقیت، شعر، احساس و استعداد به طرز شیوایی در هم تنیده و نقش بسته است.

زیبایی و لطافت فرش ایران بی تردید مدیون طراحان با سلیقه و هنرمندان تلاشگری است که با الهام از طبیعت و نقوش سنتی ایران به خلق آثار برجسته پرداخته‌اند.

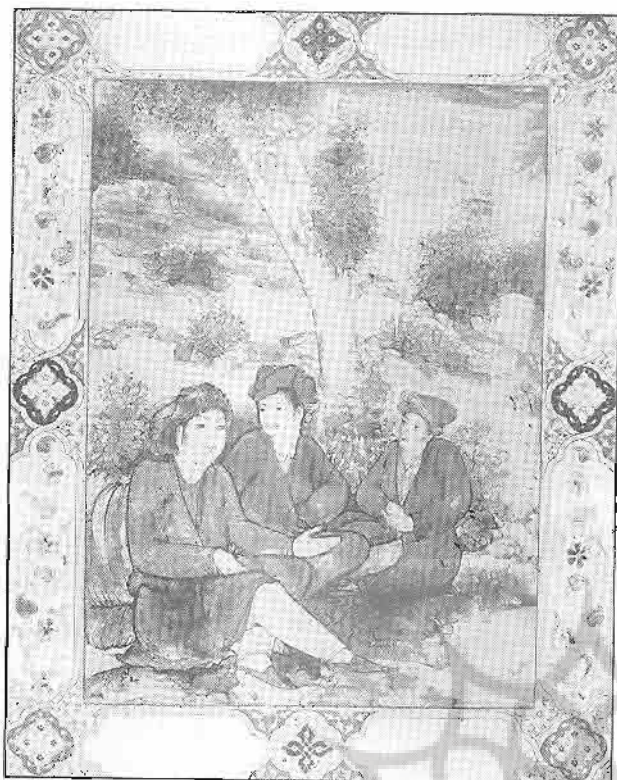
استاد منصور تامسن یکی از هنرمندان صاحب ذوق و ظریف طبیعی است که تاکنون طرح‌های زیبا و جذابی را خلق کرده است. او نزدیک به سی سال است که با علاقه و پشتکار و به مدد دانش و قریحه ذاتی برای فرش‌های ایرانی، نقش و نگار می‌آفریند. برخی از نقوش تامسن که توسط اساتید بافنده به مرحله اجرا و منصفه ظهور رسیده در نمایشگاه‌های مختلف عرضه شده و تحسین هنرشناسان و صاحبان ذوق و سلیقه را برانگیخته است.

استاد تامسن علاوه بر فعالیت در بخش هنرهای سنتی سازمان میراث فرهنگی کشور به تدریس طراحی (نقش قالی و تذهیب) در دانشگاه الزهراء، دانشگاه هنر و مرکز آموزش هنرهای سنتی تهران مشغول است و تاکنون هنرجویان زیادی را برای ادامه و اعتلای این هنر اصیل آموزش داده است.

زندگی استاد با قصه نقش قالی در هم گره خورده است و شنیدن این حکایت از زبان تامسن حلاوت دیگری دارد، به همین بهانه ما پای صحبت استاد نشستیم تا ناگفته‌های سی ساله را از او بشنویم و نظاره‌گر تلاش هنرمندانه‌اش باشیم.

استاد منصور تامسن در سال ۱۳۲۴ در شهر اصفهان متولد شد و پس از گذراندن دوره ابتدایی به هنرستان زیبای اصفهان رفت و در رشته نقش قالی (طراحی سنتی فرش) به تحصیل پرداخت. تامسن با بهره‌بردن از محضر اساتیدی چون عیسی بهادری، جزیری‌زاده، حاج حسین اسلامیان و حاج احمد راضی با دنیای نقش و نگار قالی آشنا شد و به رمز و راز زیبایی‌های آن پی برد.

تامسن و تعدادی دیگر از هم شاگردی‌های هنرستانی‌اش در واقع اولین گروهی بودند که در رشته طراحی سنتی فرش موفق به اخذ مدرک شدند. تامسن در سال ۱۳۴۶ به استخدام وزارت فرهنگ و هنر وقت درآمد و در اداره کارگاه‌های هنری به طراحی فرش، زری، سفال و معرق و منبت مشغول شده مدتی نیز سرپرستی اداره کل هنرهای سنتی را به

طرح تذهیب حاشیه مینیاتور

دیوارنگاره‌های اصفهان الهام بخش استاد در نقش آفرینی‌های او بوده است، تامل با تأثیرپذیری و الهام از هنر معماری و نقاشی دوره اسلامی، ویژگی برجسته و سبک مشخصی را به آثار خود بخشیده است. او علی‌رغم تنگناهای مالی یا از دایره هنر اصیل بیرون نگذاشته و اندیشه و توان خود را صرف هنر بازاری و سفارشات تجاری نکرده است.

قصه نقش قالی

استاد تامل در مورد تاریخچه نقش قالی می‌گوید:

بر اساس شواهد تاریخی در دوران قبل از اسلام در طرح و نقش فرش ایران عموماً از نقوش جانوران و حیوانات استفاده می‌شده است. اما پس از اسلام هنرمندان با ذوق مسلمان بنا بر اعتقادات اسلامی و سیر در طبیعت و با الهام از آن نقش‌های زیبا و پر رمز و راز را خلق کردند (مثل طرح‌های باغی در فرش) بنا بر این طراحان سنتی فرش ایران اغلب طرح‌های اسلیمی - ختایی، گل و بوته، لچک و ترنج و انواع طرح‌های گوناگون دیگر چون شاه‌عباسی و ... را نقش کردند.

سیسیل ادواردز در کتاب *قالی ایران* می‌نویسد: «دوام و بقای تعدادی طرح که مدت چندین قرن در هر یک از نواحی قالی‌بافی ایران متداول بوده و هست، میزان شدت و قوت رسوم و قواعد را در طراحی زمینه و یا متن نشان می‌دهد، گرچه بعضی از خصوصیات محلی ممکن است در این امر تأثیر داشته باشد ولی مردم ایران این طرح را به عنوان قسمتی از زندگی روزمره خود شناخته و پذیرفته‌اند» و آن‌گاه این نقش‌ها را به ۹ گونه تقسیم می‌کند و می‌گوید: «این اسامی به ترتیب میزان شیوع

عهده گرفت. یکی از کارهای ارزنده استاد در طی دوران سرپرستی اداره هنرهای سنتی راه‌اندازی کلاس‌های آموزشی هنرهای سنتی بود که هنوز هم به عنوان یک واحد آموزشی آزاد در تهران دایر است و هنرجویان زیادی را تا کنون تربیت کرده است. استاد تامل در ایجاد رشته‌های دانشگاهی هنرهای سنتی نیز نقشی جدی و مؤثر داشته است و هم اکنون نیز در تعدادی از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی کشور به تدریس نقش قالی و تذهیب مشغول است.

منصور تامل در طراحی قالی از شیوه استاد بهادری پیروی می‌کند و بیشتر به سبک اسلیمی و ختایی که ملهم از ایده‌های اسلامی است، متمایل می‌باشد. از طرح‌های مشهور استاد می‌توان طرح محرابی و محرمات را نام برد که دومی توسط استاد شایسته به طرزی بسیار زیبا و جالب بافته شده و از جلوه هنری ویژه‌ای برخوردار است، این اثر هنری تا کنون در نمایشگاه‌های متعددی به معرض تماشا گذاشته شده است.

استاد تامل علاوه بر طراحی فرش، در هنر تذهیب و سرامیک نیز مهارت‌هایی دارد، وی در کارهای سفال به سطح و حجم توجه بیشتری داشته و تمام مراحل ایده، طرح و اجرا را شخصاً به انجام می‌رساند. تامل در زمینه طرح‌های معرق نیز دست به تجربیاتی گران قدر زده است که از جمله آنها می‌توان، یک میز با نقش اسلیمی، ختایی و لچک و ترنج را نام برد که به عنوان یک اثر موزه‌ای حفظ می‌شود.

یکی از کارهای برجسته استاد، طراحی قسمت بالای منبر گنبدی شکل است که در موزه هنرهای ملی به نمایش گذاشته شده است. از دیگر آثار ماندنی استاد، یک میز بزرگ منبت، معرق در ابعاد ۷×۳ متر است.

رنگ آبی در آثار استاد حضوری مسلم و همیشگی دارد، زیرا به عقیده وی رنگ آبی ملهم از ایده‌های اسلامی است. استاد تامل از نادر هنرمندانی است که در تمامی رشته‌های هنر سنتی، طراحی و نقش و نگار دارد. در حالی که هر کدام از زمینه‌های هنر سنتی دارای ویژگی‌ها و خصلت‌های جداگانه و مشخصی است. لذا نقش آفرینی و تسلط در طراحی این مجموعه، عشق، استعداد و خلاقیتی والا می‌طلبد.

استاد تامل در رشته قلمزنی طرحی از چهارده معصوم را به تصویر کشیده است که به خاطر مشکلات اجرایی کار، تا کنون به مرحله عمل نزدیک نشده است. طرح گلیم، تصویر پارچه‌های سنتی زریاف، نقش پرده، نگاره‌های سفالین نقوش منبت و معرقی که از ذهن خلاق و دست‌های پرتوان استاد بر لوح حیات نقش بسته‌اند، با تلاش هنرمندان بافنده، سفالگر و معرق کار به صورت آثاری جاودانه در تاریخ هنر سنتی ایران به ثبت رسیده‌اند.

استاد تامل علاوه بر خلق آثار هنر سنتی، در زمینه آموزش دانشجویان و هنرآموزان علاقه‌مند نیز اهتمامی وافر و کوششی خستگی‌ناپذیر به کار برده است، به طوری که تا کنون صدها هنرجو توسط وی آموزش دیده و بعضاً به مقام استادی رسیده‌اند.

این‌تیه تاریخی، کاشی‌کاری‌ها، گچ‌بری‌ها، نقش برجسته‌ها و

قالی طرح اسلیمی - ختایی با ترنج وسط و تذهیب حاشیه با گل و بوته

قالی طرح محراب، با حاشیه اسلیمی - ختایی.

فرش بافی ایلات و از جمله فرش های ترکمنی، ذهنی بافت است و نگاره های آن نقش هایی است هندسی منتزع از محیط، (مثل گل و گیاه و پرند) ابزار کار و وسایل زندگی که در ترکیب با هم دیده می شود.

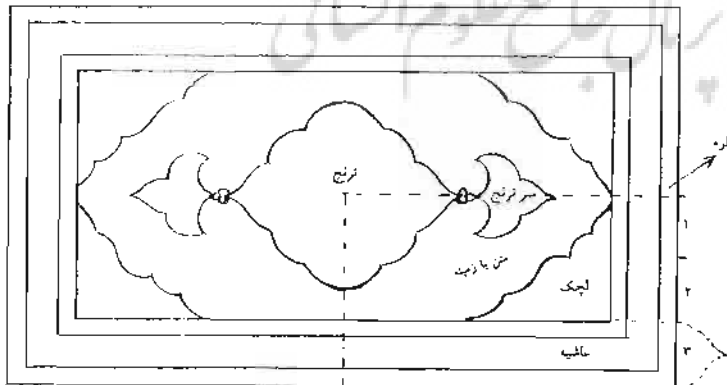
استاد تاسمن سپس اضافه می کند: طرح های ایلاتی از جمله قدیم ترین نقوش در فرش ایران است که در غرب ایران رونق گرفته و به شرق ایران راه پیدا کرده است. ریشه های این گونه طرح ها را باید در گلیم و جاجیم جستجو کرد. با تغییراتی در طرح های اصلی ایلاتی نقشه هایی پدید آمده است که نام آنها به اسم مکانی است که اولین بار طرح در آن محل پدید آمده است و یا به نام افرادی است که اول بار سفارش بافت آن

و نفوذ آنها در نظر گرفته شده است که عبارتند از: طرح های هراتی، بوته ای (طرح کاج یا نخل)، خرچنگی، گل خنایی، لچک ترنج، مینا خانی، شاه عباسی، بید مجنون، جوشقانی.

استاد تاسمن می افزاید به طور کلی نقوش فرش ایران را می توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱ - طرح های ایلات و عشایر، ۲ - طرح های ابنیه ای، ۳ - طرح های اقتباسی، ۴ - طرح های تلفیقی.

الف - طرح های ایلاتی که در هر منطقه نقش و رنگ خاص خود را داراست و هر کدام دارای اصالت و زیبایی مخصوص خود است. طرح های ویژه

مجموعه طرح ها و حاشیه ها مسازی است با یک از نصف عرض

ب - طرح‌های ابنیه‌ای: نقوشی است که از بناهای تاریخی معروف موجود در سراسر نقاط ایران ملهم است. در این گونه طرح‌ها، قالی‌ها عموماً شهری بافت است. بدین مضمون که بافندگان شهری هم چون ایلات و عشایر به طبیعت از محیط اطراف خود الهام گرفته و در طرح‌های خود از بناها و ساختمان‌های زیبای تاریخی و یا الگوهای محیط شهری استفاده کرده‌اند. مثلاً نقش قالی شیخ صفی مقتبس از مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی و نقش شیخ لطف‌الله از زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان و نقش‌های بسیاری دیگر که الهام گرفته از کاشی‌کاری‌های مساجد و اماکن متبرکه و همچنین طرح‌های محرابی که از محراب یا حالت محرابی مساجد دوره اسلامی گرفته شده است، می‌توان برشمرد.

استاد تامسن درباره نقوش اقتباسی می‌گوید:

نقوش اقتباسی برگرفته از نقش‌های کشورهای همجوار دور و نزدیک است که معروف‌ترین آنها نقش ریزه‌ماهی هراتی است و نقش گولبلی و نقوش گل‌فرنگ که از نام هر کدام پیداست که دارای ریشه خارجی است. استاد سپس به توضیح نقش تلفیقی پرداخته و گفت: نقش تلفیقی گاهی از ترکیب چند نقش و سبک و در آمیختن آنها با یکدیگر نقشی پدید می‌آید که آن را می‌توان جزو گروه تلفیقی نام‌گذاری کرد. اما نقوشی که اکثراً در فرش‌های ایران به چشم می‌خورد عبارتند از طرح‌هایی که تشکیل شده از حاشیه و طره در اطراف و لچک و ترنج در متن و زمینه‌ای که این لچک و ترنج گاهی ساده و گاه با گل‌های بزرگ شاه‌عباسی و یا با چرخش‌های حلزونی است و گاهی افشان، یعنی شاخه‌ها زیاد چرخش حلزونی ندارند و تقریباً طبیعی‌تر به نظر می‌رسد که به آن چرخش افشان می‌گویند.

استاد تامسن سپس به تشریح طرح افشان مشغول شد و گفت: در طرح افشان گل‌های ریز و درشت شاه‌عباسی، دسته گل، شکوفه، برگ،

شاخه و گاهی اسلیمی و ختایی‌ها و یا نگاره‌های دیگر بدون پیوستگی با هم به طور پراکنده در فاصله‌های مساوی از هم و قرینه بر متن افشانه شده است و به این سبب به این‌گونه طرح‌ها افشان، افشان شاه‌عباسی یا شاه‌عباسی نیز گفته می‌شود. حال اینکه نقش لچک و ترنج در نظر بعضی وجهه خاصی دارد که آنان این‌گونه طرح‌ها را با نام لچک و ترنج می‌شناسند، در حالی که به نظر برخی دیگر طرح شاخه‌های افشان زیباتر جلوه می‌نماید و آن نقش را افشان نام می‌نهند. عده‌ای مجذوب گل‌های شاه‌عباسی آن طرح می‌شوند و از آن با نام گل شاه‌عباسی یاد می‌کنند و اگر در آن طرح اسلیمی به کار رفته باشد گروهی ممکن است آن را با نام طرح اسلیمی بخوانند.

از این رو است که گاهی یک نقش در مکانهای مختلف از دیدگاه افراد مختلف نام‌های متفاوت پیدا می‌کند و برخی از محققین و پژوهشگران در این رشته را دچار سردرگمی می‌سازند که در نهایت کدام نام صحیح است، در حالی که تمام آن نام‌گذاری‌ها می‌تواند درست باشد، زیرا که این نام‌ها هر کدام بیانگر قسمتی از یک طرح است.

استاد تامسن در پایان می‌افزاید:

در طرح فرش، نقش‌ها ممکن است متعدد و گوناگون باشد، در اطراف حاشیه اصلی گاهی دو طره وجود دارد که قرینه هستند و به طور کلی مجموع عرض طره‌ها مساوی با عرض حاشیه اصلی است ولو اینکه متعدد باشد. طرح ترنج به اشکال مختلف دایره، لوزی و بیضی شکل است.

استاد تامسن می‌گوید بیشتر طرح‌هایی که در زمینه قالی کشیده‌ام عبارتند از: طرح‌های اسلیمی و ختایی، ایلات و عشایر، ابنیه‌ای، تلفیقی، گل‌های افشان، محرابی و گل‌فرنگ با گل رز.

از استاد تامسن به خاطر وقتی که در اختیار ما گذاشت سپاسگزاریم و برای او ذهنی خلاق، چشمی پر فروغ و دستی پرتوان آرزو داریم.

پژوهش‌های انسان‌شناختی و مطالعات فرهنگی

پژوهش‌های انسان‌شناختی

